

Таким образом, несмотря на близость мировоззренческих позиций, критики двух ведущих демократических изданий 1870-х годов, уловив перемены в развитии русского реализма, находились в поисках собственных ответов на вопросы о путях его развития. Их выступления составляли определённую часть мнений в том постоянном диалоге о природе, различительных чертах русского реализма, который вёлся на страницах периодических изданий и литературных произведений, начиная с середины XIX века.

Список использованных источников

1. Добролюбов Н.А. О степени участия народности в развитии русской литературы / Н.А.Добролюбов. – М.; Л., 1962- .- (Собрание сочинений : в 9-ти т. / Н.А.Добролюбов; т. 2).
2. Дружинин А.В. «Обломов». Роман И.А.Гончарова. Два тома. СПб., 1859 // Русская критика середины XIX века / Предисл. и сост. А.В. Осипова. – М.: Классик Стиль, 2002.
3. Емельянов Н.П. «Отечественные записки» Н.А.Некрасова. (1868-1877). / Н.П.Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977; Теплинский М.В. «Отечественные записки».(1868-1884): История журнала. Литературная критика. / М.В. Теплинский. – Южно-Сахалинск, 1966.
4. Есин Б.И. Демократический журнал «Дело» / Б.И. Есин. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1959.
5. История европейской культуры: [учеб. пособие / авт.-сост. А.В. Пустовит]. – К: МАУП, 2002.
6. Николаев П.А. Реализм как творческий метод. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1975.
7. Соколов Н.И. Русская литература и народничество. – Л.: Наука, 1968.
8. Ткачёв П. Разбитые иллюзии / П. Ткачёв / Дело. – 1868. – № 11 (Современное обозрение).
9. Страхов Н.Н. «Война и мир». Сочинение графа Л.Н. Толстого // Русская критика середины XIX века / Предисл. и сост. А.В. Осипова. – М.: Классик Стиль, 2002.
10. Шелгунов Н. Глухая пора / Н. Шелгунов / Дело. – 1870. – № 4 (Современное обозрение).

Summary. On the basis of the rich factual material the article deals with the problem of the theoretical retrieval of the responses dealing with the ways and peculiarities of the Russian Realism's development in the 70s of the 19th c. Russian scientific-literary magazines «Delo», «Otechestvennyye zapiski» and others are matter of the article. The author comes to a conclusion concerning the existence of the personal line in each magazine which corresponds to the philosophical, aesthetical, social and political views of its contributors.

Keywords: realism, criticism, magazine, «national realism», Shelgunov N., Saltykov-Shchedrin M.

Отримано: 24.06.2012 р.

УДК 821.111(73)К-3.091(=161.1)

Г.М.Костенко

МІЖКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ З РОСІЙСЬКОЮ КЛАСИКОЮ У РОМАНІ ДЖ. КОНРАДА «ОЧИМА ЗАХОДУ»

Білінгвальний текст, який виник на перетині різних літературних і культурних традицій, містить відгомони й алюзії на іншу літературну традицію і культурний простір, вводить новий жанрово-стилістичний канон, розширюючи межі літературно-культурного сприйняття. Інтеркультурність – сполучна ланка між авторським «я», його мовою і культурою та надбаними мовами і культурами. Прикладом такого інтеркультурного діалогу між художніми текстами можна вважати роман Дж. Конрада «Очима Заходу», в якому автор поставив завдання подивитися на роман Ф.М. Достоевського «Злочин і покарання» «очима Заходу», пропонуючи аналіз «Злочину і покарання» з погляду європейського сприйняття роману.

Ключові слова: білінгвальний текст, інтеркультурність, кроскультурність, міжтекстуальні зв'язки, жанрово-стилістичний канон.

Тривалий час культури розділяли за мовним принципом, дотримуючись точки зору, що власна особистість невід'ємна від рідної мови, а також первинної культури. Тому вважалося, що рідна мова та культура відіграють вирішальну роль у формуванні творчої особистості, а відмова від рідної мови свідчить про певні втрати художньої глибини творчості письменника. Існуючі типи двомовності або багатомовності розглядали як результат суспільної практики, а також як «конкретний продукт соціально-історичних умов відповідної епохи» (наприклад, дворянського суспільства Росії XIX ст.) [1, 16].

Останніми роками все більше досліджень присвячено проблемі художнього білінгвізму (роботи Л.Форстера, Е.Божур, Л.Тарві, Г.Д.Гачева, У.М.Бахтікіреєвої, Є.Нахліка). Це пояснюється, насамперед, тим, що мова перестала відображати тільки культуру певного народу. Англійська мова, ставши мовою міжнародного спілкування, розширила межі культурного простору носіїв цієї мови. Представник російської філологічної школи М. Тлостанова відзначала, що постмодернізм, який привернув увагу до проблеми деконструкції всіляких метаоповідань, у тому числі й національних, додав проблемі вибору мови й культури іншого, нерідко позанаціонального сенсу, що зробило полімовність і полікультурність найяскравішими ознаками кінця ХХ століття [8, 239].

Подібні ідеї свідчать про необхідність зміни «застарілих» підходів до вивчення літератури взагалі, у чому можна бачити актуальність цієї роботи. Дослідження прикладу подібного інтеркультурного діалогу між романом Дж. Конрада «Очима Заходу» і романом Ф.М. Достоевського «Злочин і покарання» як певної інтерпретації первісної художньої проблеми в умовах іншого культурного простору є головною метою роботи.

Саме читачі, які інтерпретують текст, виходячи з власних знань мови, отриманого життєвого досвіду й оволодіння літературними традиціями, є показником реалізації тих або інших письменницьких інтенцій. Мова йде про так звану модель «наслідування-відштовхування» («з'єднання/роз'єднання різних культур», за висловом Л. Тарнашинської [7, 417], що побачила в активній «експлуатації» двомовності можливості імплікації нових структур світосприйняття й нових пластів художньої свідомості).

Досвід іншої мови з великим «літературним стажем» і культури, що стоїть за нею, допомагає поволі, мимоволі, ніби невидимо розширювати межі бачення письменника-білінгва. Він може конструювати художній світ набагато різноманітніше, ніж це доступно «монолінгвам»; він вільний від скутості рамками культури, до якої належав від народження; він може існувати поза часом та простором або навіть лінією традиції.

Інтеркультурність може розглядатися як сполучна ланка між авторським «я», його мовою і культурою та надбаними мовами і культурами. Інтеркультурність і кроскультурність – домінуючі поліфонічного процесу (за визначенням М. Бахтіна), що прагне гармонії «свого» і «чужого». Як підкреслює Дж.В. Хокенсон, письменник-білінгв необов'язково є інтеркультурним письменником; про інтеркультурність можна говорити лише у випадку інтеркультурного тексту, що базується на культурній подвійності [12, 108]. Письменник ідентифікує себе через надбану культуру, яка надає йому можливість уявити реальність, що не була прожита в першій мові й культурі. Водночас, як зазначали Р. Хоган і Дж. Хоган, кроскультурна творчість містить дослідження свого на тлі іншого [11, 149], тобто взаємопроникнення мовних світів і культур, поєднання загального й різного як новий спосіб діалогу культур. Це говорить про відмову від абсолютизації будь-якої культури (включаючи власну), затверджуючи, навпаки, сферу взаємодії і протидії різних підходів до проблеми світосприйняття.

Можна говорити про певний «культурний синтез», якого досягають письменники-білінгви, тобто про таке явище, коли у творчій уяві виникає світ, що вбирає в себе минулий історичний і культурний досвід. Цей досвід, у свою чергу, формує своєрідну ідентичність, можна сказати, подвійну ідентичність, тому що вона не розчинилася повністю в надбаній мові і культурі, але за допомогою власного культурно-історичного багажу збагачує приймаючу культуру. Прикладом такого «культурного синтезу» можна вважати роман Дж. Конрада «Очима Заходу», в якому дослідники (А. Герард, Дж. Фелпс, Ф.Р. Лівіс, Г. Сьюлелл) вбачають певні міжтекстуальні зв'язки з романом Ф.М. Достоевського «Злочин і покарання».

Дж. Фелпс назвав роман «Очима Заходу» «вправою Джозефа Конрада за методом Достоевського» [14, 176], знаходячи в англійського письменника деяке наслідування російського класика. А. Герард і Ф.Р. Лівіс звертали увагу на безперечну розбіжність між цими двома творами. Визнаючи подібність у вивченні теми провини у Достоевського і Конрада, А. Герард бачив відмінність Конрада у більш впорядкованій і вибірковій оповідній манері [10, 232–236]. Щодо Ф.Р. Лівіса, він підкреслював той факт, що Конрад дивиться на Достоевського «очима Заходу», з відчуттям неприязні відсторонюючись від всього, за що виступав Достоевський [13, 244].

Російський літературознавець М. Амосін називає ставлення Конрада до Достоевського «амбівалентнішим» [2, 170]: Конрад відчував у Достоевському суперника, що, можливо, і призвело до створення роману «Очима Заходу», «майже парафраз(а)» «Злочину і покарання» [2, 171]. Г. Сьюлелл також побачив інтертекстуальний діалог між романами «Очима Заходу» та «Злочин і покарання»; на його думку, Конрад досліджує, відкидає і висміює роман свого попередника [16, 230]. Певна полеміка з відомим твором Ф.М. Достоевського, звичайно ж, у Конрада є, але Достоевський цікавить його, насамперед, як знавець російського характеру, зображенню якого Конрад присвятив свій роман «Очима Заходу». Водночас, вже заголовком роману письменник визначив основу дискусії з російським письменником, якому притаманні сильні слов'янофільські настрої.

На Європу Достоевський дивився, за висловом А. Блока у вірші «Скіфи» (1918), *«и с ненавистью, и с любовью»* [3, 49].

Сам же Ф.М. Достоевський центральною проблемою «Зимових нотаток про літні враження» зробив питання «Росія і Захід»: *«каким образом на нас в разное время отражалась Европа и постоянно ломилась к нам с своей цивилизацией в гости, и насколько мы цивилизовались, и сколько именно нас счетом до сих пор отцивилизовалось»* [4, 382]. Конрад же поставив собі завдання подивитись на Достоевського «очима Заходу», що дає можливість розглянути «Злочин і покарання» з погляду європейського сприйняття роману.

Якщо проаналізувати роман «Очима Заходу» з позиції можливого інтертекстуального, навіть інтеркультурного діалогу зі «Злочиним і покаранням», то слід почати з дослідження головної проблеми, яка характеризує і сюжет, і розстановку персонажів, і особливості композиції. Це проблема провини у скоєному злочині, проблема етичних мук за вчинок, що визначив подальший перебіг життя. У долі героя Достоевського Раскольников – це вбивство старої лихварки, що наживалася на бідах людей і, здавалося йому, заслуговує на смерть. Водночас обставини склалися таким чином, що Раскольников вбиває ще одну людину – безневинну сестру старої, Лизавету, що посилює відчуття провини героя.

У Конрада сила обставин, якийсь фаталізм також стають визначальними чинниками скоєної зради. Головний герой Конрада Разумов сам не бере участі у вбивстві важливого політичного діяча, але вимушений допомогти його вбивці, студентові Халдіну, який звернувся до Разумова по допомогу. Незважаючи на душевні муки з приводу можливих наслідків, Разумов намагається допомогти Халдіну, але обставини виступають проти нього. Можливий рятувальник Халдіна кучер Земяннич цього вечора посварився зі своєю коханкою й напився. Зрозумівши, що він не може забезпечити втечу Халдіна, Разумов вирішує видати його поліції.

Різна сюжетна зав'язка проблеми визначає і розстановку персонажів. Справжнього раскольниковського бунту більше в Халдіні, ніж у Разумові. Халдін сам зізнається, що перед тим, як зважитися на вбивство, він довго блукав ночами, ховався від усіх вдень, погано спав і увесь час обдумував свій вчинок [9, 46]. Проте після скоєного злочину, прийшовши по допомогу до Разумова (подібно до того, як Раскольников, відчуваючи сумніви після вбивства старої, прийшов до Разуміхіна), Халдін, на відміну від героя Достоевського, упевнений у правильному рішенні і тому спокійний. Він заявляє Разумову: *«Це не вбивство – це війна, війна. У російській душі, яка живе всередині нас, є майбутнє. У неї є місія, я говорю тобі, інакше я б не наважився, безжально, як м'ясник, серед усіх цих безневинних людей, сіяти смерть. Я... Та я не образив би навіть муху!»* [9, 17].

Вибираючи терориста героєм, Конрад, можливо, хотів представити «естетически хорошу форму», за висловом самого Раскольника, який зовсім не розуміє, *«почему лупит в людей бомбами, правильною осадой, более почтенная форма»* [5, 530]. Халдін, розвиваючи раскольниковські «теорії», здатен вбити не лише безневинну Лизавету, здійснюючи акт помсти проти її сестри-лихварки, але не гребує і масовою різаниною заради високої мети. Він не відчуває мук каяття і тікає з місця злочину з однією метою: сховатися за кордоном і звідти керувати подальшими вбивствами.

Халдін ні на мить не замислюється, чи хоче допомогти йому Разумов і чи готовий він прийняти його ідеї. Він упевнений у відданості Разумова, не знаючи, що той у душі мріє його вбити, розуміючи, що вже самою своєю появою у його квартирі Халдін звів нанівець усі зусилля Разумова здійснити свою мрію. Тому не можна повністю погодитися з думкою Т.Д. Кириллової, яка вважає, що Разумов близький за своїми духовними пошуками до героя «Злочину і покарання» Раскольника [6, 275]. За складом характеру він швидше схожий на вірного добродушного Разуміхіна, з яким його споріднює навіть прізвище.

Разумов мріє вийти в люди, стати прославленим професором і лише ради цієї мети готовий іти на всілякі жертви. Він вже на третьому курсі філософського факультету Санкт-Петербурзького університету і хоче отримати срібну медаль на конкурсі наукових робіт. Перспектива бути виключеним з університету без можливості продовжити освіту здається Разумову жахливішою за смерть. Саме заради майбутнього, як він його розуміє, зважується Разумов на зраду.

Наукові статті пише і Раскольников. Більш за все Разумова і Раскольника споріднює схильність до роздумів і обґрунтування власних ідей і прагнень. Раскольников, ще будучи студентом, написав статтю «Про злочин», яку навіть опублікували в «Періодичній мові». У ній він розглядав психологічний стан злочинця протягом усього ходу злочину, при цьому він розділяв усіх людей взагалі на два розряди: на нижчий (звичайних), *«то есть, так сказать, на материал, служащий единственно для зарождения себе подобных, и собственно на людей, то есть имеющих дар или талант сказать в среде своей новое слово... Первый разряд всегда – господин настоящего, второй разряд – господин будущего»* [5, 283].

Саме Халдін належить до категорії людей незвичайних, людей майбутнього, які мають право *«разрешить своей совести перешагнуть... через иные препятствия, и единственно в том только случае, если исполнение его идеи (иногда спасительной, может быть, для всего человечества) того потребует»* [5, 282]. Разумов, безумовно, згідно з класифікацією Раскольникова, – людина звичайна; проте саме йому призначено відчувати гіркоту сумнівів і розплати за скоєний «злочин», зражену довіру. Разумов намагається зрозуміти місце й значення людини у світі, причому не протиставляючи себе й Халдіна: *«Хто такий Халдін? І хто такий я? Тільки дві піщинки. Але величезна гора складається з таких ось незначних піщинок. Смерть однієї людини або навіть багатьох людей теж незначна. Але чи хочу я його смерті?»* [9, 29].

Після самогубства Халдіна у в'язниці Разумов ніяк не може позбутися його, за власним зізнанням. *«Я себе позбавив життя, – думає Разумов. – Він сам змусив мене до цього. Я ніяк не можу його забути»* [9, 287]. Це перегукується з відомою фразою Раскольника: *«Разве я старушонку убил? Я себя убил, а не старушонку!»* [5, 435]. С. Ресслер відзначає, що саме після своєї смерті Халдін проникає всередину Разумова, формує його характер і долю [15, 149].

Загалом думки і почуття Разумова представлені Конрадом набагато логічніше й послідовніше, ніж внутрішнє життя Раскольника, мотивування вчинків персонажа ретельніше підготовлені і прописані, ніж у Достоевського. Щодо структури оповіді, композиційно «Очима Заходу» збудований набагато складніше, ніж «Злочин і покарання». У Достоевського роман сформований більш лінійно: від скоєного злочину через внутрішні сумніви й етичні страждання до душевного очищення за допомогою понесеного покарання.

Конрад же в черговий раз обіграє принцип «точки зору», впроваджений у літературу Г. Джеймсом. Конрад вводить декілька рівнів сприйняття одних і тих само подій: по-перше, щоденник самого Разумова з докладним звітом про те, що трапилося, і розповіддю з коментарями старого вчителя англійської мови й літератури, який вже на перших сторінках своєї праці заявляє, що він так нічого й не зрозумів з побаченого й прочитаного. Часом незв'язний зміст щоденника доводить, що зрозуміти до кінця самого себе не може і Разумов, і його сповідь – це бажання виправдатися, а не проаналізувати власні мотиви.

Отже, Конрад не лише відсторонюється від усього, що відбувається на сторінках його твору, але й показує, що людина не здатна зрозуміти суть злочину, і тому покарання від руки людини не є справедливою карою за гріхи. Один злочин спричиняє інший; покарання породжує несправедливість і гіркоту поразки. Тому не випадковою деталлю в романі Конрада є той факт, що людина, яка позбавила Разумова слуху, караючи за його зраду, сама виявилася найогиднішим зрадником – шпигуном на службі в поліції.

Між романами Конрада й Достоевського є і багато інших сюжетних та психологічних збігів. Наталія Халдіна і її матір нагадують, зрозуміло, Дуню і матір Раскольника – Пульхерію Олександрівну. Сповідується Разумов, як і Раскольников, перед коханою жінкою, причому під час цієї розмови, намагаючись пояснити Наталії, чому він прийшов саме до неї зі своєю сповіддю, він говорить: *«Немає нікого у всьому світі, до кого б я міг піти. Чи можеш ти зрозуміти мої слова? Немає до кого піти»* [9, 298]. Разумов майже дослівно повторює слова Мармеладова зі «Злочину і покарання»: *«А коли не к кому, коли идти больше некуда!»* [5, 52]. Розмова Разумова з Мікуліним після арешту Халдіна вельми нагадує епізоди спілкування Раскольника з Порфирієм Петровичем.

У романі «Очима Заходу» зустрічаються паралелі і з іншими творами Достоевського. У Халдіна можна розгледіти бунтарство Ставрогіна, а в сумнівах Разумова – протиборство Івана Карамазова. Десь на задньому плані роману «Очима Заходу» можна побачити отця Зосіму з «Братів Карамазових»; тільки у Конрада це – священник-демократ, який два місяці жив у Женеві, а пізніше віддалився від світу, як здалося вчителю [9, 114]. Світ Достоевського проник на сторінки роману Конрада, але відбився в сюжеті роману, як у кривому дзеркалі, за допомогою якого Конрад намагається знайти інші відповіді на питання Достоевського, представити інше прочитання великого російського письменника. Саме дослідження творчості письменника у діалозі наслідування/відштовхування є головним напрямом подальшого аналізу його спадщини.

Список використаних джерел

11. Алексеев М.П. Многоязычие и литературный процесс / Михаил Павлович Алексеев // Многоязычие и литературное творчество / [отв. ред. акад. М.П.Алексеев]. – Л. : Наука, Ленинград. отд-е, 1981. – С. 7–17.
12. Амусин М. Русская страда Джозефа Конрада / Марк Амусин // Нева. – 2007. – № 12. – С. 170–182.
13. Блок А.А. Скифы / Александр Блок // Русская советская поэзия / [редкол.: Г.Беленький и др.; сост. и подгот. текста В.Огнева и В.Фогельсона; вступ. статья В.Огнева]. – М. : Худож. лит., 1990. – С. 49–51. – (Б-ка учителя).

14. Достоевский Ф.М. Зимние заметки о летних впечатлениях / Федор Михайлович Достоевский // Достоевский Ф.М. Дядюшкин сон. Село Степанчиково. Скверный анекдот. Зимние заметки о летних впечатлениях. – Л. : Лениздат, 1982. – С. 372–434.
15. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Федор Михайлович Достоевский. – М. : Художественная литература, 1969. – 560 с.
16. Кириллова Т.Д. Джозеф Конрад / Т.Д.Кириллова // История зарубежной литературы (Вторая половина XIX – начало XX века) / Ковалева Т.В. [и др.]. – Мн. : Завигар, 1997. – С. 271–276.
17. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
18. Тлостанова М. Эра Агасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми / Мария Тлостанова // Иностранная литература. – 2003. – № 1. – С. 238–251.
19. Conrad J. Under Western Eyes: [a novel] / Joseph Conrad; [with an intr. by Morton Dauwen Zabel, ix-lviii]. – Garden City, N.Y.: Anchor Books; Doubleday & Company, Inc., 1963. – 329 p.
20. Guerard A. Joseph Conrad the Novelist / Albert Guerard. – Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1958. – xiv, 322 p.
21. Hogan R. Introduction: cross-cultural autobiography / Rebecca Hogan, Joseph Hogan // Auto/biography Studies. – 1997. – No. 12/2 (1997). – P. 149-150.
22. Hokenson J.W. Intercultural autobiography / Jan Walsh Hokenson // Auto/biography Studies. – 1995. – No. 10/1. – P. 92-113.
23. Leavis F.R. The Great Tradition / Frank Raymond Leavis. – Harmondsworth: Penguin in association with Chatto & Windus, 1962. – 294 p. – (Peregrine books; Y20).
24. Phelps G.H. The Russian Novel in English Fiction / Gilbert Henry Phelps. – L.: Hutchinson, 1956. – 206 p. – (Hutchinson's University library: English literature).
25. Ressler S. Joseph Conrad. Consciousness and Integrity / Steve Ressler. – N.Y.: New York University Press, 1988. – 167 p.
26. Sewlall H. Crime Becomes Punishment: An Intertextual Dialogue between Conrad's Under Western Eyes and Dostoyevsky's Crime and Punishment / Harry Sewlall // Conrad: Eastern and Western Perspectives / [ed. by W.Krajka]. – Vol. XIII. – Boulder/Lublin: Distributed by Columbia University Press, 2004. – P. 47-70. – (East European Monographs No. DCLVIII).

Summary. Bilingual text, emerging on the intersection of different literary and cultural traditions, contains echoes and allusions to another literary tradition and cultural space and introduces a new genre-stylistic canon, expanding limits of literary-cultural perception. Interculturality is a link between the author's «I», his language and culture and acquired languages and cultures. J.Conrad's «Under Western Eyes» can be considered an example of such intercultural dialogue between fiction texts. The author aimed to look at F.M.Dostoyevsky's «Crime and Punishment» «under western eyes», analyzing «Crime and Punishment» from the view of the novel's European perception.

Key words: bilingual text, interculturality, cross-culturality, intertextual links, genre-stylistic canon.

Отримано: 15.07.2012 р.

УДК: 821.161.2Б-31.09

Л.О.Костецька, Л.В.Чернявська

ПОЕТИКА ПАЛІНДРОМА В РОМАНІ С.БОНДАРЕНКА «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, АБО ВІХОЛА ЛОХІВ»

Стаття присвячена розгляду паліндрома як компонента поетики роману С.Бондаренка, що висвітлює події Помаранчевої революції та її художнє осмислення. Окреслюються основні характеристики паліндрома: символувобачення, інтелектуальність.

Ключові слова: паліндром, символ, концепт, інтелектуальна гра, інтертекстуальність, роман.

Осмислення себе і своєї нації в історичному потоці є невід'ємною частиною художньої творчості. Події Помаранчевої революції змінили світогляд українців, утвердивши їх віру в можливість справедливості, справжньої волі. Ця сторінка в українській історії потребувала осмислення.